Двері намісника. Возний уже пішов сказати назвище й відчинити відтак двері. А за ці півхвилини — тисяча, мільйон переживань.

Насамперед не знав, куди дівати руки. А прецінь йому ніколи не бракувало зграбності. Серце стукало в грудях так, що, здавалося, те биття всі чують. Взагалі здавалося, що всі тільки й дивляться на нього й навіть бачать, що лежить у нього в кишені. Ще хвилина — і вони закричать: "Алярм! Тримайте, хапайте, держіть його!.." І мимоволі кров відливала від лиця, напружувалися всі мускули, готовлячись боротися, відбиватись, може, рвати зубами, а може... покірно схиливши голову, без руху протесту віддатися в руки,— все одно ж справа програна.

І в ту хвилину, коли так думалося, сам же старався переконати себе, що, властиво, на нього ніхто ніякісінької уваги не звертає. От собі молодий чоловік, певно, якоїсь суплентури добивається або прийшов із чийогось доручення. А що трішки блідий і ніби нервується, то це ж так зрозуміло: до таких високих осіб ходиться не щодня. Ні, ніхто не бачить тої бурі, того шаленого натиску думок, безумного напруження всіх нервів, усіх сил організму. Ніхто не знає, що в одну хвилину пролітає в мозку тисяча думок, і цей шалений калейдоскоп, здається, буде безконечним; груди то стискаються в одну непомітну клітинку якусь, в якій тісно стає навіть такому маленькому клаптикові м'яса, як серце; а то нараз ширяться так, що міститься в них світ увесь — і ще зостається місце.

"Я несу в собі нелегальну мисль мого народу, тому я так тремчу. Всі мої предки були легальними до дна душі, лизали панську ногу, котра вдаром чобота розбивала їм лице в кров. Найсміліші з них складали петиції тоді, як уже треба було бити ножем у груди. І були ми Орфеями серед звірів, тільки — без арфи чарівної.

Нове покоління зародило вже в собі нелегальну думку і от віддало її всю мені. Мені мій народ незримо звелів іти на чин кривавий,— а на мені

тяжить опортунізм поколінь. І це він так ослаблює мене, трусить руки, відбирає певність рухів, відгонить краску з лиця. У інших народів інакше... Там завжди поруч із дозволеною мислю жила й недозволена, були борці, які йшли от так, як тепер я. А переді мною ніхто не йшов. Я перший підхожу з револьвером у руці до оцих дверей.

Коли я сідав з панною Олею до трамваю, перед нами якийсь суб'єкт зайняв останнє місце. Панна Оля сказала мені: "Боже! який ви неенергійний..." Я — неенергійний, що не зумів захопити місце в трамваї. А якби знала, що вже тоді мав "його" портрет і цілими днями й ночами дивився на нього, удень ішов у поле і вчився стріляти з браунінга, а вночі давили мене кошмари і я кусав собі руку, прокинувшися, аби не закричати голосно й не будити домашніх...

Світе тихий, краю милий,

Моя Україно!

За що тебе сплюндровано?

За що, мамо, гинеш?

Це я писав на бібулі в бібліотеці. Бібула й зараз там лежить на столі. Буде читати, може, який вшехполяк — і не знатиме, що то писав я.

"Я"!.. Щось уже чується особливе в цім слові. Учора це було тільки студентське мікроскопічне "я", сьогодні воно вже чомусь виросло. Від того, що в мене лежить револьвер у кишені... Мала річ, а почуття таке, мовби я відкриваю новий величезний закон природи, пізнаю одну з її найсокровенніших тайн. Мабуть, усякий, хто першим приходить до чину, усякий так почуває.

Тут я — перший! Дорогу до щастя мого народу зачинили міцні двері. Коло тих дверей усе стоять озброєні люди й стережуть. Я вбиваю вождя

тих людей, розбігається труслива сторожа, б'ю ногою в залізну браму й кричу: "Викрешем вогню та запалим кожну душу, щоб на оновленій землі не було ката й супостата, а були люди на землі!"

Ох, що за наївні міркування! Та ж історія й життя народів мають свої залізні закони, і чи тобі ж, хлопцеві молодому, їх перевертати? Та нічого ж ти не перевернеш, окрім свого життя й життя своєї сім'ї, своїх рідних, милих... Що я роблю?.. В яку безодню я пхаю себе, матусю, сестер? І чи стане ж комусь легше від того? Нікому, ніяк. І тільки на матінку свою покладу я, на її плечі старі, безмірний страшний тягар. Матусю!.. Коли ми говорили якось про високі чини, про подвиги, а я, носячи вже свою ідею в собі, спитав тебе, що б ти сказала, якби твій син пішов на Голгофу,— ти відповіла: "Горда би-м була з нього!" То були горді слова,— а як то гірко-гірко доведеться плакати за них!

А сестри мої... милі, любі сестри... Чи не відберу я в вас вашого звичайного людського щастя? Чи не стану на вашій дорозі безмовним привидом, порогом високим, завісою темною, що завісила вам спокій?..

О!.. Возний... Іде... іде возний... відчиняються двері... Я чую своє прізвище,— це я... Іду!.. Мамо, прощай!.."

[1908]